

Texten ingår i:

Stig Linde (red.) &
Kerstin Svensson (red.)

Välfärdens aktörer

Utmaningar för människor,
professioner och organisationer

Sid. 159-180

DOI: [https://doi.org/10.37852/
oblu.118.161](https://doi.org/10.37852/oblu.118.161)

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

ISBN: 978-91-7895-542-8

ISBN (elektroniskt): 978-91-7895-543-5

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.118>

© Författarna & Social Work Press 2021

Redaktörer: Stig Linde & Kerstin Svensson

Layout: Patrik Hekkala

Adress: Social Work Press, Box 23, 221 00 Lund

7. Vanans makt

Att förstå och hantera risker i människans institutioner

KRISTINA CARLSSON STYLIANIDES

Genomförandet av vanemässiga handlingar kan innebära risker i arbetet med människor. Upprepade beteenden i stabila kontexter kan innebära att handlandet utförs med minsta möjliga reflektion snarare än medvetet övervägt. Vanans makt tar över, en risk i situationer som avkräver just medvetna överväganden och beslut.

Hur kan vi förstå fenomen som institutionalisering? Vilka verktyg erbjuder forskningen för att förstå och förklara individers handlande i institutioner? Med utgångspunkt i såväl sociologisk som kognitiv och socialpsykologisk teori kommer jag i det här kapitlet att undersöka och problematisera institutionalisering och beskriva hur vanor skapas och vad detta kan få för konsekvenser. Jag kommer också att presentera *vanans makt* som en tröghetsmekanism vid institutionell förändring.

Vanor och rutiner kan ses som nödvändiga för den enskildes trygghet och utveckling. Till exempel Giddens (1991) beskriver hur vanor och rutiner spelar en fundamental roll i barnets utveckling av en grundläggande trygghet som följer genom den enskildes liv. Men vanor är många gånger problematiska. I vanebegreppet finns ett inbyggt vidmakthållande – en etablerad vana gör det möjligt att upprätthålla till exempel daglig motion utan att den enskilde behöver reflektera särskilt mycket över det, en promenad varje förmiddag vid en viss tidpunkt genomförs mer eller mindre per automatik när vanan väl etablerats. Å andra sidan fungerar detta inbyggda vidmakthållande även när oönskade vanor etablerats. I en sådan situation försvårar det för den enskilde att bryta eller avveckla sitt vanemässiga beteende. Vad har vanor och vanemässigt beteende med institutioner att göra? Kunskapsociologerna Berger och Luckmann (1991) beskriver hur beteenden övergår till institutioner med hjälp av den så kallade habitueringsprocessen. Enligt författarna är habituering själva grunden eller ursprunget till institutionalisering och en mekanism som inte uppstår i det sociala utan är en förutsättning, ett villkor i den enskilda människans väsen. Författarna menar att handlingsalternativen blir färre när en handling

habitualiserats och att handlingen därför kan genomföras mer effektivt, alltså utan att den enskilde behöver bearbeta oändligt många handlingsalternativ innan denne kan skrida till handling. Genom habitueringsprocessen har handlingsalternativen blivit färre och individen behöver mindre tid och energi för att agera. Berger och Luckmann kallar detta för *psykologisk lättnad* (ibid.). De menar att denna psykologiska lättnad i vissa situationer gör det möjligt att lägga energi på reflektion i andra situationer som avkräver just reflektion. Senare forskning om vanor och vanebildning har dock visat på den komplexitet som vanebildning och vanor innebär och har snarare problematiserat den förenklande kraften som är inbyggd i vanor och dess påverkan på den enskilde (Nilsen m.fl. 2012; Verplanken 2018). Att den enskilde i ett givet sammanhang skulle ha förmåga att medvetet välja vilka handlingar som avkräver medveten reflektion och vilka handlingar som kan utföras automatiskt, är minst sagt ifrågasatt inom kognitiv- och socialpsykologisk forskning. Inte heller finns det något som pekar på att de mekanismer som tros vara avgörande för vanebildning och vanor som ”satt sig”, skulle påverkas av etiska överväganden. Undantaget skulle vara om vanans makt i den givna situationen identifieras och medvetandegörs och individen formar intentionen att göra just medvetna överväganden i denna situation. Under dessa förutsättningar är det faktiskt möjligt för individen att ta tillbaka den kontroll som en gång gått förlorad i det automatiska handlandet.

I habitueringsprocessen verkar en annan mekanism som är av vikt för att förstå grunden för institutioner. Den är social, det vill säga uppstår i samspel mellan flera människor. Denna mekanism benämner författarna som *typifiering* (Berger & Luckmann 1991). Institutionalisering uppstår, enligt författarna, när det sker en ömsesidig typifiering av såväl individer som habituerade beteenden. Typifiering är alltså en gemensam klassificering av handlingar och (handlande) individer. När dessa två mekanismer samspelar, alltså när flera individer, individuellt eller i samspel, skapar vanor som utesluter handlingsalternativ och på så sätt effektiviserar handlande, samtidigt som samma individer i samspel typifierar sina handlingar och varandra, uppstår en institution.

Genom att skapa vanor och rutiner som vi själva önskar, utnyttjar vi vanors inbyggda vidmakthållande för att nå och upprätthålla ett önskat leverne till minsta möjliga kognitiva och emotionella kostnad. Att bryta en vana kostar desto mer, både kognitivt och emotionellt. Eftersom vi hela tiden riskerar att utveckla icke-önskvärda vanor som så snart de ”satt

sig” understöds av vanornas inbyggda vidmakthållande, innebär vanor också risker för oss människor.

När man studerar de mekanismer som vidmakthåller vanor framstår fenomenet som än mer problematiskt. Särskilt påtagligt är detta i situationer som avkräver medvetna överväganden och beslut, men som präglas av rutiner i en stabil miljö. Som vi ska se längre fram i texten så påverkar vanor som ”satt sig” *hur* vi tar beslut och skrider till handling. Vanors inbyggda vidmakthållande påverkar själva vår beslutsprocess och vårt handlande. I resten av texten kommer jag referera till detta som *vanans makt*.

Berger och Luckmann (1991) har beskrivit hur ett upprepat beteende över tid övergår från att vara enbart ett (upprepat) beteende till att bli en institution, vad de benämner som habitualisering. Läsaren kanske frågar sig vad skillnaden egentligen är mellan habitualisering och vanans makt som jag introducerar i den här texten. Jag ser habitualisering som en del i vanans makt – skillnaden ligger i att jag i genomlysningen av vanans makt kommer att lyfta in forskning om mekanismer på mikronivå och söka beskriva själva den process som Berger och Luckmann (1991) benämner habitualisering. Genom detta angreppssätt erbjuds läsaren en mer nyanserad förståelse för vilken typ av påverkan vanans makt har på vårt förhållningssätt till givna situationer. Jag kommer att diskutera vanans makt som en mekanism bakom institutionell tröghet och ställa denna diskussion mot institutionella logiker och dess förändrande potential. Dessutom bereder kapitlet början till en förståelse för hur vanans makt eller det som ”sitter i väggarna” kan motas eller avvecklas.

Kapitlet kommer att gå igenom vanans makt utifrån ett socialt och ett individuellt perspektiv. Inledningsvis presenteras vanors mikromekanismer utifrån ett individuellt perspektiv och med utgångspunkt i socialpsykologin och andra närbesläktade discipliner. Därefter presenteras ett socialt perspektiv, som särskilt kommer att positionera vanans makt i förhållande till institutionella logiker. För att tydliggöra institutionella logiker kommer jag att arbeta med två exempel från det sociala arbetets praktik, nämligen Bostad först (BF) och IPS (Individual placement and support). Bostad först är en boendeinsats som fokuserar på att ordna en permanent bostad till en hemlös individ utan kvalificeringskrav (Knutagård & Kristiansen 2013). IPS är en insats som riktar sig till människor med psykisk ohälsa som vill ha ett avlönat arbete på den reguljära arbetsmarknaden (Hasson m.fl. 2011; Bejerholm m.fl. 2015). Båda dessa insatser syftar till att lösa det praktiska problemet först

(det vill säga avsaknaden av boende eller avlönat arbete) för att sedan, när individen har boende eller avlönat arbete, stödja individen att behålla dem.

Vanor och vanans makt

Automatisk och reflekterad kognition

Inom psykologin och relaterade discipliner finns teoretiska modeller som söker förklara vanemässiga beteenden. Flera framgångsrika modeller går under benämningen två-system-hypotesen (eng. *dual-processing theory*), gemensamt för dessa modeller är att de menar att det finns två olika kognitiva vägar för mänskligt processande av information: en mer långsam och reflekterande och en snabb, automatisk och förenklande. Vilka egenskaper eller vilken sorts information som tillhör vilket av de olika systemen är omtvistat, och många förespråkare för två-system-hypotesen pratar här förbi varandra (Evans & Stankovic 2013). De allra flesta är dock överens om att människor har olika sätt att bearbeta information, och de sätt som har identifierats är just ett långsamt och reflekterande system kontra ett snabbt, oreflekterat och automatiskt system (Evans & Stankovic 2013; Kahneman 2014). Dessa två system kan med fördel ses som ytterpunkter på ett kontinuum.

Automatisk kognition

Vanor betraktas som en del av människors automatiska kognition. Kännetecknande för automatisk kognition i förhållande till vanor är att processerna inte påverkas av (utan till och med kan utföras i direkt motsättning till) individens intentioner. Dessutom är processerna omedvetna (då syftar jag alltså på vad som triggar en vana samt hur den psykologiska mekanismen fungerar), effektiva (de kräver inte uppmärksamhet eller medveten reflektion) och stimulusdrivna (Mazar & Wood 2018). Att de är stimulusdrivna innebär att vanemässiga handlingar kan triggas direkt genom stimuli i omgivningen som ett resultat av tidigare samvariation mellan just ett omgivningsstimuli och ett beteende (Wood

& Neal 2007). Sådana stimuli benämns som *cues* på engelska, härefter kommer jag enbart att referera till dem genom att använda *stimuli* som begrepp. Men jag avser inte vilka stimuli som helst utan just sådana som finns i den materiella eller sociala miljön och som triggar individer till rutinmässigt handlande. Automatism kan förstås som en kognitiv genväg där individen inte identifierar och/eller väger eventuella utfall mot varandra utan i stället snabbt och tanklöst tar beslut eller förhåller sig på ett visst sätt i en given situation (Nilsen m.fl. 2012). I dessa situationer är socialarbetarens förhållningssätt outsourcat till miljön genom att till exempel vissa karaktäristika hos brukare fungerar som trigger till en stereotyp och på så vis aktiverar ett automatiserat handlande. Det egna och delade tänkandet, sprunget ur social inläring, lägger sig som ett raster mellan vad som finns i miljön (till exempel en brukare) och socialarbetaren själv (dennes eget tänkande) och blir på så vis en del i och produkt av den sociala miljön. Begreppet outsourcing används av bland annat Nilsen med flera (2012) för att beskriva just hur vanemässiga beteenden ofta styrs av stimuli i miljön snarare än individens egna tänkande, men det bör tilläggas att den miljö individen upplever alltid (minst) är ett samspel mellan en tänkande människa och en värld.

Utän att vilja eller ens förstå varför kan delar av vår miljö trigga ett visst beteende på så vis att miljön styr individens handlande. Själva det vanemässiga handlandet kommer alltså inte som ett svar på individens vilja utan som en automatisk respons på något stimuli i miljön. Wood och Neal (2007) beskriver att det är just kontrollen över det egna beteendet som outsourcas. Med ett social- och kulturvetenskapligt raster kan stereotyper förstås och benämnas som symboler – alltså en (omedveten) tolkning av något i vår miljö som vi förhåller oss till som meningsfullt och eller värdeladdat.

Automatisk kognition ställs ofta i kontrast till långsammare och reflekterande kognitiva processer som i högre grad påverkas av människors inre kontroll på så vis att intentioner, värderingar och attityder spelar större roll för individens val eller förhållningssätt i olika situationer.

Reflekerad kognition

Reflekerad kognition ställs ofta i bjärt kontrast till automatisk reflektion och kännetecknas av relativt långsamma och medvetna tankeprocesser som väger olika handlingsalternativ och dess utfall mot varandra (Kahneman 2014). En socialarbetare som dels ställer olika handlingsalternativ mot varandra, dels försöker identifiera olika utfall för brukaren beroende på socialarbetarens eget handlande använder sig av sin reflekterande kognition. Genom att tillämpa ett reflekterande förhållningssätt kan socialarbetaren undgå att stereotypisera brukaren utifrån till exempel ras, kön och/eller klass och därmed undvika att stimuli i miljön triggar sådana stereotypiseringar varpå ett associativt, oreflekterat handlande följer. En socialarbetare som begagnar sig av reflekterande kognition kan identifiera fler handlingsalternativ och arbeta mer kreativt med de alternativ som hen lyckas identifiera i jämförelse med den socialarbetare som agerar rutinmässigt, styrd av vanans makt. När socialarbetaren begagnar sig av en reflekterande kognition har hen större möjlighet att formulera och agera på egna intentioner samt lyfta in och ta hänsyn till värderingar, etik och eventuella etiska dilemman.

Vanornas anatomi

I två dagboksstudier, som genomförts av Wood, Quinn och Kashy (2002), fick studenter återkommande skriva ner sina beteenden (per timme) och det visade sig att mellan en tredjedel och hälften av studenternas beteenden kunde betraktas som vanor (Verplanken 2018). Nilsen med flera (2012) hävdar att större delen av det arbete som hälso- och sjukvårdsanställda dagligen utför görs genom vanor. Detta innebär att hälso- och sjukvårdspersonalens förhållningssätt till sitt arbete under större delen av arbetsdagen struktureras av villkor för människors kognition som marginaliserar den enskildes värderingar, attityder och egna överväganden. De institutionella logiker som opererar på arbetsplatsen borde alltså vara strukturerade av de villkor som vanans makt utgör för människors kognitioner. När genomförandet av en logik blivit vanemässigt är det vanemässiga beteendet per definition svårt att avveckla. Allra bäst förutsättningar för att avveckla gamla vanor och utveckla nya, tycks vara att byta sammanhang, till exempel genom att flytta (Nilsen m.fl. 2012). Vanor är starkt kontextberoende och

vanemässigt beteende har beskrivits som att individers inre kontroll (genom påverkan av värderingar och attityder) i stället outsourcas till kontexten som direkt och automatiskt aktiverar vanemässiga beteenden. Då samhällets institutioner upprätthålls av människors vardagliga handlande är det viktigt att erkänna och belysa den inneboende konservativa kraft som ett beteende som blivit vanemässigt innebär.

Ett beteende som blivit en vana kännetecknas av ett alltmer automatiserat och oreflekterat förhållningssätt där individers värderingar och attityder marginaliseras från själva handlingen (Nilsen m.fl. 2012). Inom socialt arbete där medveten reflektion och etiska överväganden ofta är centralt kan det ha subversiva effekter på så vis att det vanemässiga handlandet i sig innebär en högre grad av automatism där ett givet handlingsalternativ associativt triggas (på bekostnad av andra handlingsalternativ som efter medveten reflektion kanske hade ansetts mer lämpliga).

Vad är en vana?

Inom psykologisk teoribildning kan vanebegreppet sägas bestå av två grenar som belyser närbesläktade men olika aspekter av vanor. Den äldsta grenen av vanebegreppet kan förstås som en, genom erfarenhet av kroppen (inklusive kognitionen) i världen, förvärvad benägenhet i syfte att anpassa individen till världen (Verplanken 2018). Här beskrivs vanebegreppet som en slags minnesbank som samtidigt utgör individens benägenhet att tolka och agera på särskilda sätt i särskilda situationer. Detta synsätt är äldre men inte inaktuellt, däremot har ytterligare en gren utvecklats som enkelt uttryckt definierar en vana som ett beteende som har upprepats över tid och i en stabil miljö (Verplanken 2018). Det är dock alltför förenklande att sätta likhetstecken mellan vanor och erfarenheter av tidigare upprepade beteenden. En vana som den beskrivs inom den senare traditionen förutsätter en mental representation av en association, som byggs upp genom beteendepreparering i en stabil miljö (Verplanken 2018).

Viktigt att notera är att vanebegreppet omfattar såväl beteendemönster som tankemönster (Verplanken 2018). Med tankemönster menar jag inte vad individen tänker på utan snarare *hur* individen tänker, i dess ytterligheter reflekterande eller associativt. När en vana har formats identifieras den som en del av individens implicita kognition, som antas

ha en direkt påverkan på beteendet samtidigt som beteendet i sin tur, genom betingning (se nedan för mer ingående förklaring), anses bidra till att forma vanor (Verplanken 2018).

Nilsen med flera (2012) definierar vanor som beteenden som har upprepats tillräckligt många gånger för att automatiseras. Vanor kan manifesteras på olika sätt och olika typer av vanor kan vara mer eller mindre etablerade och därmed mer eller mindre svåra att bryta (Danner m.fl. 2011). Wood och Neal (2007), som undersökt fenomenet djupare, uttrycker att vanor per definition är resultatet av en långsamt stegrande automatism som betingar en association mellan (en) komponent(er) i miljön och (ett) handlande eller tänkande som respons på (den) komponenten(erna) i miljön. Det sker på så vis att komponenten i miljön associativt kan väcka ett särskilt handlande eller tänkande utan att vägledas av (den ursprungliga) målsättningen (om det fanns någon sådan). Wood och Neal (2007) undersöker, med utgångspunkt i empiri, hur individers målsättning och forandet av vanor kan återverka. Grovt sett identifierar författarna tre olika mönster för återverkan:

1. målsättning kan styra utvecklandet av vanor eller vanans makt
2. vanor eller vanans makt kan forma målen
3. vanor och målsättning står i växelverkan.

Alltså kan tänkandet under vissa omständigheter styra vårt handlande, emedan handlandet under andra omständigheter kan styra vårt tänkande och under ytterligare andra omständigheter står vårt tänkande och handlande i växelverkan. Att använda ordet *omständigheter* ska här förstås ungefär som situationer; de är direkt miljöbundna och förutsätter en tänkande och handlande individ, en kropp i rummet.

Hur upprätthålls en vana?

När vi blickar mot en av de mekanismer som upprätthåller en vana, nämligen kontextuella stimuli som aktiverar beteenden, så kan den kontextuella beteendeaktiveringen ske direkt, utan medling genom till exempel mål eller intentioner. Flera studier har visat att intention kan användas som prediktor för (framtida) beteende generellt, men att den fungerar mindre väl när ett beteende blivit en vana (Nilsen 2012). När individen väl utvecklat en vana, verkar den på, i och genom individen,

ofta oberoende av individens målsättningar. Goda indikatorer på att ett handlande är vanemässigt är att det existerar i frånvaro av målsättningar och intentioner, att det utförs oberoende av förväntade utfall och att handlandet är känsligt för kontextuella förändringar (Mazar & Wood 2018). När beteendet blivit en vana har det gradvis och parallellt med upprepad praktik över tid förskjutits från relativt hög grad av inre kognitiv kontroll (det vill säga påverkan av individens värderingar och attityder) till att bli alltmeroreflekterat, att jämföra med begreppet outsourcing, alltså att outsourca kontrollen över beteendet, som vissa forskare använder (Wood & Neal 2007; Gardner & Lally 2018, Nilsen 2012). När beteenden upprepat över tid utförs i relativt stabila kontexter, utmanas individens egen kontroll av bland annat värderingar och attityder till att bli mer beroende av kontexten och kontextuella och situationsbundna stimuli, något i miljön associeras med en särskild respons (handling) (Nilsen m.fl. 2012). Bildligt förklarar kan en vana, med betingning som mekanism, ses som ett mynt: stimuli i miljön utgör en sida av myntet och hur man handlar utgör andra sidan (miljö–association–respons = situation–handling eller tänkande–handling), när ena sidan triggas eller aktiveras, triggas också den andra till att aktiveras. Dessa stimuli kan utgöras av något i vår materiella miljö såväl som i individers ackumulerade erfarenheter, som kan beskrivas som mentala representationer och kan bestå av egentligen vad som helst som triggas en association till ett beteende. Särskilt intressant är den roll som kontextuella stimuli spelar när en vana satt sig.

En svårighet är att individer sällan är medvetna om dessa stimuli och deras påföljande effekter (Mazar & Wood 2018). Generellt uppfattar individer sitt beteende som intentionsstyrt, i betydelsen valt beteende (vilket visats genom bland annat uttalade preferenser efter manipulerad feedback, Johansson m.fl. 2014; Hall m.fl. 2010; 2013). Vanebildning har beskrivits som att beteendet outsourcas till sammanhanget och situationen genom kontextuella stimuli (Nilsen m.fl. 2012; Wood & Neal 2007). Vanebildning har föreslagits vara en mekanism för att vidmakthålla beteenden och har alltså stora potentialer att behålla önskade beteenden samtidigt som oönskade vanor ter sig särskilt problematiska då individers beteende har outsourcats till miljön och är beroende av kontextuella stimuli (Gardner & Lally 2018). När en vana väl formats kännetecknas processen av att kontextuella stimuli triggas ett visst handlande. Det är i sig en inlärd respons på just de kontextuella stimuli som individen utsätts för (Gardner & Lally 2018).

Alltså framstår arbetsplatser som inkluderar en relativt stabil kontext inklusive liknande arbetsuppgifter över tid inte enbart som förutsättningar för att utveckla arbetsrelaterade förmågor (skills) utan även till att medföra en automatisering av handlandet som inbegriper förlust av kontroll av bland annat värderingar och attityder. Att medvetna överväganden, värderingar och attityder marginaliseras över tid på arbetsplatser med en stabil materiell eller ickemateriell miljö (tänk stabila roller, hierarkier och så vidare) framstår som högst problematiskt för yrken där värderingar och attityder är en central del av arbetet, som yrken i socialt arbete.

Individer som utvecklat ett automatiserat, vanemässigt beteende är mindre benägna att ta till sig och agera på ny information, är mindre benägna att förändra sitt beteende och tenderar att förbise andra handlingsalternativ (Nilsen m.fl. 2012) och riskerar därmed att agera i enlighet med vanans makt snarare än att vara öppna för brukarens situation och behov.

Upprepade beteenden i liknande sammanhang betyder dock inte att dessa beteenden med nödvändighet utvecklas till vanor. En drivande mekanism i processen tycks inte vara själva upprepningen utan automatismen, det vill säga resultatet av att ha hanterat upprepade beteenden genom förenklande tanke-känsla-handlings-raster. Automatism kan alltså förstås som ett slags förenklande raster, en kognitiv genväg där individen inte identifierar och eller väger eventuella utfall mot varandra utan i stället snabbt och tanklöst tar beslut/förhåller sig på ett visst sätt i en given situation (Nilsen m.fl. 2012). När en vana väl skapats, krävs det desto mer för att avveckla den. Trots nya målsättningar eller planering som ämnar möjliggöra andra vanor, tycks den en gång inlärd vana bestå (Wood & Neal 2007). När vanor väl "satt sig", är (ny) målsättning i sig självt ofta otillräckligt för att häva vana eller vanans makt. För att bryta vanans makt krävs samtidiga förändringar i de stimuli som triggar dessa vanor (Wood & Neal 2007; Wood, Quinn & Kashy 2002), alternativt större och mer krävande ansträngningar för att förhindra själva handlandet (görandet av vana) samtidigt som individen önskar ersätta en äldre vana med en ny i enlighet med en ny målsättning (jämför att sluta röka). Danner med flera (2011) pekar på vikten av att formulera medvetna mål för att skydda sitt handlande från vanemässighet. Författarna visar hur vanor är mer tillgängliga för oss om vi inte har formulerat medvetna mål men också hur medvetna intentioner att *inte* handla vanemässigt kan motverka vanebildningen (Danner m.fl. 2011). För socialarbetaren skulle

detta innebära att formulera en intention om medveten reflektion och etiska överväganden inför varje ärende, påminna sig själv om att våga vara öppen inför vad brukaren säger och gör, önskar och föredrar. Att skapa en direkt association till något i miljön som fungerar triggnande för ett beteende framstår som avgörande för att vanebildning ska uppstå vid beteendeprepareringar. Det räcker alltså inte med beteendepreparering i sig utan vanebildning förutsätter en relativt stabil miljö i vilken beteendeprepareringen sker. Det är under den processen som beteendet går från att vara en medveten process till att gradvis aktiveras och genomföras alltmer oreflekterat och omedvetet och kan triggas i gång av stimuli i miljön.

Habitualisering, institutioner och institutionella logiker

Strävan efter att identifiera och begripliggöra institutioner har djupa rötter inom socialvetenskaperna. Redan Émile Durkheim föreslog studiet av institutioner som en grundbult för sociologin och intresserade sig då framför allt för hur institutioner uppkommer och vilka funktioner de fyller. Organisationssociologerna DiMaggio och Powell (1991), vänder sig till socialantropologen Mary Douglas (1986) för att förklara vad en institution ”är”. Douglas (1986) menar att institutioner når acceptans genom att förkroppsliga ”naturaliserande analogier” (s. 24, DiMaggio & Powell 1991). Vad menar då Douglas med naturaliserande analogier? En analogi innebär ett slags jämförande av någonting med något annat med fokus på likheter. Genom att använda analogier kan vi brygga ett förhållningssätt från ett sammanhang till ett annat sammanhang. Analogier fungerar således som naturaliserande då de drar legitimitet från ett sammanhang in till ett nytt och på så vis kan ett nytt förhållningssätt uppfattas som naturligt och givet, som om det inte kunde vara på något annat sätt. Det bör påpekas att Douglas utgår ifrån att det som anses vara naturligt, det som analogierna legitimeras gentemot, är socialt skapat. Vidare bör påpekas att även om analogier lätt får en att tänka på enbart språk, såsom ord och meningar – talat och skrivet, så tänjer Douglas på detta begrepp och betraktar såväl ord och meningar och olika materialiteter som meningsbärande symboler – som språk som

strukturerar människans upplevelse av och förhållningssätt i världen. När individers tänkande och handlande sammansmälter med och upprätthåller givna (naturalisera(n)de) sociala hierarkier uppstår en institution, enligt Douglas (1986). Det är själva naturaliseringen som brygger den enskildes tänkande och handlande med kollektivet. Thornton med flera (2012) beskriver analogier som en del i den process genom vilken institutionella logiker naturaliseras, det vill säga, tas förgivna och därmed osynliggörs för kritisk granskning (Louge, Clegg & Gray 2016). Det är genom analogier som mening och praktiker smälter samman, enligt Douglas (Louge, Clegg & Gray 2016). Analogier betraktas enligt Douglas som en slags meningsbärande brygga för att förflytta ett förhållningssätt till ett nytt sammanhang (Douglas 1986; Louge, Clegg & Gray 2016). Om vi accepterar att analogier utgör ett centralt element i institutionella logiker så är det också ett element som kan förklara förändring inom institutionella logiker. Douglas problematiserar hur analogiers tvetydighet, eller öppenhet för tolkning, möjliggör förändring (Louge, Clegg och Gray 2016).

Friedland och Alford (1991) beskriver institutionella logiker som ett fält som kan delas in i tre nivåer; samhället, organisationen, och individen. På dessa nivåer identifierar författarna makt, intressen, identiteter och kognitioner som avgörande för individens handlande. Individen kan således med fördel betraktas som en skärningspunkt genom vilken dessa nivåer samspelar och här söker jag beskriva ett par av de förutsättningar som finns inbyggda i denna skärningspunkt, med utgångspunkt i generella mekanismer för mänsklig kognition. Friedland och Alford (1991) är generellt erkända för att ha introducerat begreppet institutionella logiker, även om, som vi nu sett, institutionella logiker som begrepp och analytiskt verktyg verkar ha sina rötter i antropologen Mary Douglas arbeten (Louge, Clegg & Gray 2016)

Institutionella logiker får fäste och generellt erkännande på forskningsfältet i samband med Friedland och Alfords (1991) publicering av texten *Bringing society back in: Symbols, practices and institutional contradictions* i Powell och DiMaggios (red.) välkända antologi *The new institutionalism. An organizational analysis*. Friedland och Alford menar, i enlighet med Shibutani (1986), att institutioner kan betraktas som ”mönster som organiserar socialt liv och som bottnar i gemensamma normer” (s. 15). I kapitlet ger författarna exempel på institutionella ordningar som typiskt förekommer i det västerländska samhället (kapitalismen, familjen, den byråkratiska staten, demokratin och kristendomen) och hävdar att

bakom dessa ordningar finns logiker som kärnfullast kan beskrivas som organiseringsprinciper, så kallade *institutionella logiker* (Berg m.fl. 2015). Dessutom *vägleder* institutionella logiker institutioner, tidigare även benämnda institutionella ordningar. Berg med flera (2015) beskriver att ”bakom” varje institution finns en central organiseringsprincip, alltså själva förutsättningen för institutionens utformning. Det är denna organiseringsprincip, eller logik, som också vägleder det vardagliga handlandet för människorna som befinner sig i institutionen (Friedland & Alford 1991; Berg m.fl. 2015).

Inom institutionell teori kan relationen mellan institutioner och institutionella logiker beskrivas som att varje institution upprätthålls och reifieras (förtingligas) genom människors praktiska handlande som reflekterar och tillgängliggörs genom institutionella logiker. Utgångspunkten är alltså att institutioner upprätthålls och reifieras eller ifrågasätts genom faktiskt handlande (där även vårt tal ses som handlande). Institutionella logiker ses som sammanflätade i organisationer och institutioner och påbjuder individen en handlingsmiljö av uppfattade möjligheter och begränsningar (Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012).

Institutionell teori, inom vilken institutionella logiker oftast placerats, kan betraktas som en uppsättning analytiska verktyg för att beskriva och förstå organisationer och organisering inom och mellan (samhällets) institutioner (Johansson 2009). Fokus ligger på hur och i vilken utsträckning organisationer och individer anpassar sig till och står i växelverkan med (samhällets) institutioner samt hur institutionell stabilitet och förändring kan begripliggöras (Scott 2014; Powell & DiMaggio 1991). Nyinstitutionell teori, en gren inom institutionell teori, studerar bland annat mänsklig kognition som analytisk utgångspunkt i betraktelsen av institutioner (Powell & DiMaggio 1991).

Som nämndes inledningsvis presenterade Berger och Luckmann redan 1966 begreppet habitualisering. Habitualisering innebär att upprepat beteende över tid övergår från att vara enbart ett (upprepat) beteende till att bli en institution (Eriksson-Zetterquist 2009). I den processen, menar författarna, kommer vissa handlingar gradvis att otillgängliggöras (gradvis ses som otillgängliga, alternativt som tillgängliga men avvikande) medan andra kommer att lyftas fram och tillgängliggöras (Eriksson-Zetterqvist 2009). Ett annat sätt att beskriva habitualiseringsprocessen är att det över tid sker en slags avsmalning av handlingsalternativ, individens betraktelse- och handlingshorisont kringskärs. Detta kan liknas vid att som individ blicka ut över en horisont (av handlingsalternativ) till att

plötsligt befinna sig i en tunnel (av handlingsalternativ). Fördelen, menar Berger och Luckmann (1991), är psykologisk lättnad. Habitualisering leder till en möjlighet att typifiera (Eriksson-Zetterquist 2009). Eriksson-Zetterquist skriver: "När flera personer klassificerar habitualiserade handlingar och aktörer på gemensamma sätt som är tillgängliga för alla medlemmar i en viss grupp uppstår institutionalisering" (s. 17). Institutioner belyses ur detta perspektiv som en slags gemensam referensram av möjliga handlingsalternativ som omöjliggör eller försvårar för individer att handla på annat sätt än i enlighet med de alternativ som institutionerna bereder. Detta synsätt förutsätter också habitualiserade handlingar och en gemensam indelning eller klassificering av dessa handlingar och de aktörer som utför dem, vad Berger och Luckmann (1991) benämner som typifiering. På detta sätt förklaras uppkomsten av (och förutsättningarna för) en institution. I linje med de här teoretiska utgångspunkterna föreslår Greenwood med flera (2008) en relevant definition av institutioner:

Mer eller mindre förgivettagna upprepade sociala beteenden som understöds av normativa system och kognitiva förståelser som bereder mening i det sociala utbytet och möjliggör en självreproducerande social ordning. (s. 4–5, i översättning)

Nyinstitutionell teori har traditionellt präglats av två särskiljande synsätt på förhållandet mellan individer och institutionella logiker: ett synsätt med utgångspunkt i individers möjligheter i institutionella miljöer och ett med utgångspunkt i individers begränsningar i institutionella miljöer (Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012; Friedland & Alford 1991). Med institutionella logiker som analytiskt verktyg överbryggas en sådan uppdelning. Med hjälp av institutionella logiker som analytiskt verktyg fokuseras själva "görandet", alltså operationaliseringen av institutionella miljöer, en realisering och ett upprätthållande av institutionen.

Genom att betrakta individers förhållningssätt, deras beteenden inom organisationen (till exempel en arbetsplats), och genom att försöka förstå personalens synsätt och meningsskapande i relation till detta förhållningssätt på arbetsplatsen, kan vi studera de institutionella logiker som personalen relaterar till. Olika arbetsmetoder kan också bygga på och reflektera olika logiker, men dessa logiker kan också misslyckas med att få fäste när nya metoder införs och metoden kan betraktas som svagt implementerad eller bedömas ha låg programtrohet.

Genom att studera hur individer förhåller sig till en bakomliggande organiseringsprincip (som Berg med flera 2015 lyfter fram), eller bakomliggande rotmetaforer (som Louge, Clegg & Gray 2016 diskuterar) framträder institutionens logiker. Olika arbetsmetoder kan i sin utformning reflektera olika logiker (huruvida dessa sedan införlivas i en organisation eller inte handlar om programtrohet, hur väl implementerad metoden är). Institutionella logiker inom metoder som Bostad först och IPS (Individual placement and support) innebär, när de är väl implementerade, att den enskildes rättigheter, perspektiv och preferenser organiserar arbetet (arbetet organiseras alltså utifrån ett brukarsubjekt, i motsats till kring ett *objekt* för diverse interventioner som socialkontoret kan erbjuda brukare i vissa situationer). Det kan till exempel vara när en socionom i kommunens Bostad först-team lyssnar på och arbetar tillsammans med brukaren utifrån vad denne beskriver som viktigt. Eller när en arbetsspecialist i kommunens IPS-verksamhet frågar brukaren vad denne behöver för att kunna behålla sitt (nyförvärvade) arbete och lyssnar för att kunna förstå och anpassa stödet utifrån brukarens vilja och upplevda behov. Båda dessa metoder är olika i sina faktiska uttryck, de riktar sig exempelvis mot brukare som söker hjälp för helt olika saker. De reflekterar en central organiseringsprincip, som kan förstås genom att läsa om metoderna, men i sin praktik måste förstås genom att närma sig hur utförarna, det vill säga (social)arbetarna, realiserar denna organiseringsprincip genom sitt vardagliga handlande. Enligt synsättet är institutionella logiker påtagligt levande och det är i själva förhållningssättet som den professionella upprätthåller logiken, alltså *hur* handlandet genomförs. Institutionella logiker bör inte betraktas enbart som utsagor eller enkelt avgränsade handlingar som enbart stämmer överens med (och alltså upprätthåller) en viss typ av metod eller institution (som Bostad först eller IPS) utan som institutionella logiker genom socialarbetarens hela *förhållningssätt*, kroppen i rummet i metoden eller institutionen. Det är genom kroppen och kroppar som institutionella logiker utspelas. Själva utspelandet kan handla om alltifrån att genomföra handläggningar rutinmässigt till något så subtilt som en blick (vad gäller de två exemplen som ges då organiseringsprincipen handlar om människosyn). Båda dessa extremer (handläggningsrutiner och blickar) är en del av socialarbetarens förhållningssätt i exemplen och kan på så vis säga reflektera institutionella logiker. I Bostad först och IPS är själva kärnan i logiken värdegrunden, synen på den enskilde och dennes rättigheter (inklusive rätt till självbestämmande) och förmågor. Det är en värdegrund som positionerar den

enskilde brukaren i centrum och som operationaliseras och upprätthålls genom dessa metoder. Arbetet kräver en förmåga att lyssna in den enskilde och gemensamt beslutsfattande. Realiseringen av dessa logiker sker genom närvaro och flexibilitet, vilket senare kommer att diskuteras som utgångspunkter för att hindra att institutionella logiker reifieras genom vanans makt. Dessa två metoder står i bjärt kontrast till den typen av socialt arbete som ”växt fram” på fältet och som hamnat under kritisk belysning under 1990-talet och framåt, så kallade boende- eller (arbets)rehabiliteringstrappor (Sahlin 1996; 2005; Knutagård 2009). Dessa bestod av en hierarki av boende- eller (arbets)rehabiliteringsinsatser. Längst upp i hierarkin fanns eget boende eller eget arbete, den enskilde började på vad som avsågs vara lämpligt trappsteg och fick sedan kvalificera sig till nästa trappsteg upp i hierarkin. Genom sådant och liknande socialt arbete realiseras och reifieras i stället en kontrolllogik som gör den enskilde till objekt för diverse tillgängliga insatser. Oavsett om man arbetar utifrån grundantaganden om att brukaren är en kompetent person med givna rättigheter eller att brukaren behöver uppfostras och kontrolleras och anpassas efter tillgängliga interventionsalternativ, så är det genom det praktiska handlandet som dessa logiker reproduceras eller ifrågasätts.

Institutionella logiker har inom institutionell teori ofta använts som ett verktyg för att studera förändring inom institutioner. Argumentet har varit att institutioner består av ett flertal, ibland motstridiga, institutionella logiker. Det kanske till exempel finns fragment kvar från tidigare organiseringsprinciper, eller så kommer det nya medarbetare med invanda beteenden som reflekterar andra organiseringsprinciper än den givna institutionen. Detta anses ofta vara bakgrunden till institutionell förändring. Själva ”görandet” av institutionen kan alltså förändra den ”bakomliggande” organiseringsprincipen, för att använda Bergs med fleras (2015) terminologi. Men här finns en tröghet. Det är denna tröghet som jag har försökt att undersöka genom att belysa vanans mikroprocesser och vanans makt.

Marionetten eller den fria viljan?

Mot vilken bakgrund kan vanans makt diskuteras som en central del i uppkomsten och vidmakthållandet av en institution? Varför är det

relevant att diskutera vanans makt i relation till institutionella logiker? Vad innebär vanans makt för institutioners förändringsbenägenhet och tröghet? På vilket sätt utgör vanans makt en risk i yrken där närvaro och medveten reflektion är en central del i yrkesutövningen (som yrken i socialt arbete)? Frågorna utgör huvudpunkter i kapitlet och jag kommer nedan att kortfattat besvara och diskutera dem.

I kapitlet har jag diskuterat vanebildningens mikromekanismer i ljuset av etableringen av institutioner som beskrivs av Berger och Luckmann (1991). Jag föreslår att habitualiseringens mikro-mekanismer *är* vanebildningens mekanismer. Jag har även fokuserat på hur institutioner upprätthålls genom människors vardagliga handlande, som vägleds av *institutionella logiker*, och belyst förändringsmöjligheter, i ljuset av vanans makt som en tröghetens mekanism. Om analogier kan betraktas som en central del i institutionella logiker, vilket Louge, Clegg och Gray (2016) hävdar, påminner antropologen Mary Douglas om något viktigt; det förändringsutrymme som finns i analogiers inneboende tvetydighet. Ur detta perspektiv ter det sig viktigt att förstå och eventuellt kunna förändra den inneboende betydelse vissa grundläggande analogier, ibland kallade rot-metaforer, utgör, för att manövrera institutionell förändring. Men visst kan det vara så att dessa grundläggande betydelser förskjuts och förändras i takt med att personal agerar annorlunda. Processen bör kanske betraktas som att tänkande, tolkande och görande står i kontinuerlig växelverkan till vartannat och till de institutionella ramar som ett sammanhang (såsom en arbetsplats) erbjuder.

Vanans makt, både i betydelsen en enskilds vanor och som i betydelsen delade och typifierade vanor inom en institution, utgör i sig en risk för olika yrkesverksamma inom exempelvis socialt arbete på så vis att kognitiva stimuli eller stimuli i miljön har en avgörande påverkan på den enskildes handlande så att den inre kontrollen (att välja sitt beteende) förskjuts till miljön, ofta förklarad med begreppet outsourcing. Det är alltså individens inre kontroll över sitt beteende som outsourcas till miljön när en vana "satt sig". Det är också genom den process som benämns vanebildning, eller habituation enligt det perspektiv som framförs här, som den inre kontrollen över det egna beteendet gradvis förskjuts från den enskildes intentioner och överväganden till associativt triggande stimuli i miljön. När en vana satt sig utförs den enskildes vanemässiga handlande med minsta möjliga reflektion och är associativt triggat snarare än medvetet övervägt. Miljön har en avgörande inverkan på individers handlande *när en vana väl satt sig*.

Att organisera det sociala arbetet i en stabil materiell och kulturell miljö där själva realiseringen av arbetet präglas av upprepningar kan betraktas som en risk för att otillgängliggöra socialarbetarens medvetna överväganden och förmåga att hantera komplexitet utan snäv förenkling. Mot bakgrund av den associativa mekanism som understödjer vanans makt och som innebär att beteenden i takt med att en vana utvecklas rör sig från att vara medvetna och reflekterade, till att associativt triggas av miljöburna stimuli och genomföras med minsta möjliga reflektion, kan vi på ett djupare plan förstå hur vanemässiga handlingar innebär förödande risker i situationer som avkräver medvetna överväganden och etisk reflektion.

I litteraturen lyfts både den stabila miljön och upprepning av uppgifter fram som triggnande risker för att vanans makt ska ta över och förskjuta den enskildes intentioner och medvetna överväganden till periferin. Denna kartläggning ger oss även vissa ledtrådar till vad som krävs för att avveckla beteenden som upprätthålls genom vanans makt, det vill säga vad som krävs för att bryta etablerade vanor. Kollektivt kan detta ske genom meningsförskjutningar i grundläggande analogier eller rot-metaforer som sannolikt omstrukturerar den typifiering som Berger och Luckmann (1991) diskuterar.

För att motverka ett vanemässigt handlande kan individen inför ett möte eller liknande formulera intentioner om att handla medvetet och reflexivt. Detta kan ha skyddande effekter mot att vanans makt tar över (Danner m.fl. 2011).

För den enskilde kan en medvetenhet om mekanismerna som understödjer vanans makt och en reflexivitet i arbetet möjliggöra ett skydd mot att medvetna överväganden och etisk reflektion fördunklas genom vanemässigt handlande. *Medvetna intentioner*, att till exempel lyssna in och ha ett öppet sinne, innan en går in på ett möte kan vara avgörande för att undvika förhastade slutsatser och snäva förenklingar som ofta gör vanemässigt agerande följe.

Referenser

- Bejerholm, Ulrika, Areberg, Cecilia, Hofgren, Caisa, Sandlund, Mikael & Rinaldi, Miles (2015). Individual placement and support in Sweden. *Nordic Journal of Psychiatry*, 69(1), 57–66.
<https://doi.org/10.3109/08039488.2014.929739>
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. London: Penguin.
- Berg Johansen, Christina, & Boch Waldorff, Susanne (2015). What are institutional logics – and where is the perspective taking us? I: Krücken, George, Massa, Carmelo, Meyer, Renate & Walgenbach, Peter. *New themes in institutional analysis: Topics and issues from European research*. Cheltenham, UK och Northampton, MA, USA: Edward Elgar, s 51-76.
- Danner, Unna N., Aarts, Henk, Papiés, Esther K., & De Vries, Nanne, (2011). Paving the path for habit change: Cognitive shielding of intentions against habit intrusion. *British Journal of Health Psychology*, 16, 189–200.
<https://doi.org/10.1348/2044-8287.002005>
- Douglas, Mary, (1986). *How institutions think*, Syracuse University Press
- Eriksson-Zetterquist, Ulla, (2009). *Institutionell teori: Idéer, moden, förändring*. Malmö: Liber.
- Evans, Jonathan St. B.T., & Stanovich, Keith E., (2013). Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate. *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 223–241. <https://doi.org/10.1177/1745691612460685>
- Friedland, Roger, & Alford, Robert R., (1991). Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions. I: Walter W Powell & Paul, J. Di Maggio (red.). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: The University of Chicago Press, s. 232–267.
- Gardner, Benjamin, & Lally, Philippa, (2018). Habit formation and its determinants, I: Bas Verplanken (red.). *The psychology of habit theory, mechanisms, change and context*. Cham: Springer, s. 207–225.
- Giddens, Anthony, (1991) *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos.
- Greenwood, Royston, Oliver, Christine, Suddaby, Roy, Sahlin Andersson, Kerstin (red.) (2008). Introduction. I: *The Sage handbook of organizational institutionalism*. London: Sage, 1–35.
- Hall, Lars, Johansson, Petter, Tärning, Betty, Sikström, Sverker, & Deutgen, Therese, (2010). Magic at the marketplace: Choice blindness for the taste of jam and the smell of tea. *Cognition*, 117. (1), 54–61.
<https://doi.org/10.1016/j.cognition.2010.06.010>
- Hall, Lars, Strandberg, Thomas, Pärnamets, Philip, Lind, Andreas, Tärning, Betty, & Johansson, Petter, (2013). How the polls can be both spot on and

- dead wrong: Using choice blindness to shift political attitudes and voter intentions. *PloS one*, 8(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0060554>
- Hasson, Henna, Andersson, Mats, & Bejerholm, Ulrika, (2011). Barriers in implementation of evidence-based practice: Supported employment in Swedish context. *Journal of Health Organization and Management*, 5(3), 332–345. <https://doi.org/10.1108/14777261111143563>
- Johansson, Petter, Hall, Lars, Tärning, Betty, Sikström, Sverker, & Chater, Nick, (2014). Choice blindness and preference change: You will like this paper better if you (believe you) chose to read it! *Journal of Behaviour and Decision Making*, 27, 281–289. <https://doi.org/10.1002/bdm.1807>
- Johansson, Roine, (2009). Vid den institutionella analysens gränser: Institutionell organisationsteori i Sverige. *Nordiske Organisationsstudier*, 11(3), 5-22.
- Kahneman, Daniel, (2014.) *Tänka snabbt och långsamt*. Stockholm: Volante.
- Knutagård, Marcus (2009). *Skälens fångar: Hemlöshetsarbetets organisering, kategoriseringar och förklaringar*. Malmö: Égalité.
- Knutagård, Marcus & Kristiansen, Arne (2013). Not by the book: The emergence and translation of housing first in Sweden. *European Journal of Homelessness*, 7(1), 93–115.
- Louge, Danielle M., Clegg, Stewart, & Gray, John, (2016). Social organization, classificatory analogies and institutional logics: Institutional theory revisits Mary Douglas, *Human Relations*. 2016;69(7):1587-1609. <https://doi.org/10.1177/0018726715614637>
- Mazar, Asaf & Wood, Wendy (2018). Defining habit in psychology. I: Bas Verplanken (red.). *The psychology of habit theory, mechanisms, change and context*. Cham: Springer, s. 13–25.
- Nilsen Per, Roback, Kerstin, Broström, Anders & Ellström, Per-Eri, (2012). Creatures of habit: Accounting for the role of habit in implementation research on clinical behavior change. *Implementation Science*, 9 (7), 53. <https://doi.org/10.1186/1748-5908-7-53>
- Powell, Walter W, & Di Maggio Paul. J. (1991). Introduction. I: Walter W. Powell, & Paul J. Di Maggio (red.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press. s. 1–41.
- Sahlin, Ingrid, (1996). *På gränsen till bostad: Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Lund: Arkiv Förlag.
- Sahlin, Ingrid, (2005). The staircase of transition. *The European Journal of Social Science Research*, 18(2), 115–136. <https://doi.org/10.1080/13511610500096400>
- Scott, Richard, W. (2014). *Institutions and organizations*. London: Sage.

- Thornton, Patricia H., Ocasio, William, & Lounsbury, Michael, (2012). *The institutional logics perspective: A new approach to structure, culture and process*. Oxford: Oxford University Press.
- Verplanken, Bas, (2018). Introduction. I: Bas Verplanken (red.). *The psychology of habit theory, mechanisms, change and context*. Cham: Springer, s. 1–9.
- Wood, Wendy, & Neal, David, (2007). A new look at habits and the habit-goal interface. *Psychological Review*, 114 (4), 843–863.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.4.84>
- Wood, Wendy, Quinn, Jeffrey M., & Kashy, Deborah A., (2002). Habits in everyday life: Thought, emotion, and action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1281–1297. <https://doi.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.83.6.1281>

Kapitlet har skrivits inom forskningsprojektet Take Away - avveckling av etablerade arbetsmetoder vid införande av nya psykosociala insatser för hemlösa och personer med psykisk ohälsa. Projektet är finansierat av FORTE (2017-00790).

